

Stegen på Koppången - funderingar 33 år senare

Bengt Oldhammer, Orsa

Efter 33 år återsåg jag i slutet av april (2021) den märkliga stegen på Skarungsmynnen i Koppångens naturreservat. Den stod fortfarande intill samma tall på den öppna myren och såg ut precis som 1988. Troligen har den stått på samma plats och sett iallafall två sekelskiften passera. Många minnen väcktes till liv och gav upphov till tankar och reflektioner om Koppångenområdet.

Då jag upptäckte den 1988 var min gissning att stegen använts till arbetet med myrhässjor. Men när jag nyligen läste en text av Hugo Sjörs (fotnot 1) som höll i en exkursion till Skarungsmynnen på Koppången under kulturdagarna i Bonäs bygdegård 1978 började jag bli osäker. Han var inne på att slätterfolket som drog 4 mil från Orsabygden till Koppången och slog under flera veckor stackade gräset. ”Det är tveksamt om man använt vinterhässjor eller bara stackar. Men klart är att höet hämtades hem först på vinterföret.”

Men till stackar behövs ju ingen steg. Och om hässjor användes, vilket jag sett bevis på öster om Österåberget, var konsten att lägga upp det översta höet med räfsan väl utvecklad. Och varför finns inte fler stegar beskrivna? Kanske är stegen bara en udda företeelse, en klättersteg till ett utkiksträd eller bara för lek? På Tunturiberget fanns faktiskt en gunga som pojkar och flickor använde kvällar och helger under slättern.

Sedan läste jag en artikel som Hugo Sjörs skrev tio år senare med namnet ”Botaniskt besök på Koppången” i tidskriften Björnramen (se fotnot 2). Dels nämner han att myrslättern är belagd från tidigt 1600-tal (före den finska invandringen), dels att ”Den magra höskörden stackades på myren”. Här tvekar han inte över detta. Hmm, vad ska man tro. Jag hittar senare i Orsa skoltidning (1955) en text om självupplevda berättelser från Koppången med många detaljer om slätterarbetet och Blomtäkts fäbod. Där uppges att höet hässjades och arbetet påbörjades på Joel-dagen 13 juli och pågick 2–3 veckor. Måhända har båda metoderna använts? Det handlar ju om slätter under många hundra år. Varifrån

Sjörs fick sina uppgifter är okänt då han inte hade några referenser i sina texter.

Efter att ha mailat bilden på stegen till Tomas Ljung råder det ingen tvekan om att det är en myrhöstege. Han hade kläm på några stycken varav två i Särna, där stockstegarna kallas för löe (alltså inte löue = lada). Elon Andersson har tidigare informerat Tomas om en stege vid Damm-bustan och en nånstans öster om Östomsjön.

Kölslogarna

Enligt Orsa skoltidning var det noga med gränserna under slåttern och vid en gränstall möttes 12 skiften varifrån de utgick solfjäderformat. I samma artikel nämns hur man hämtade höet varje vinter, men bara vartannat år på kölslogarna längst bort. Höhämtningen var en omständlig procedur där man hade vältplatser på vägen hem. Där välte man av höet och åkte tillbaka och hämtade mer i samma uppkörda spår. En vinterdag kunde det samtidigt komma en rad med 10–15 höfyllda slädar till bebyggelsen.

En bit in på 1900-talet var ingen intresserad av kölslogarna på Koppången och efter 1910–1915 ville ingen längre fortsätta enligt Orsa skoltidning. En ny tid hade brutit in. Dock finns i Orsa bildarkiv en bild på hemkörning av hö från kölslogar på 1930-talet med hästar och stil-enligt upklädda osskallar (orsakarlar), men den kan nog vara arrangerad och en ren uppställningsbild.

Blomtåkt 1948

Greta Jakobsson berättade om minnen från Blomtåkt under nämnda kultur dagar 1978. Som 15-årig flicka besökte hon fäboden och vandrade dit på den blomsterrika stigen (från dagens p-plats vid E45) 1948. Då hade den inte jämnats till av maskinell hjälp som vid besöket 1978 utan ringlade sig fram och hade stockar lagda i bäckarna. Detta mindes hon med glädje 30 år senare. Idag har ju samma stig blivit en veritabel rak skogsväg som är grusad, dikad och utan blommor och spänning. Förr kunde man gå 4 mil från Orsa och sista biten längs en dålig fäbodstig utan att knota, men idag ska allt vara skraddarsytt för traktorer, fyrhjulingar och andra motorredskap.

1948 var det alltså annorlunda. En grind fanns nedan fäboden och ytterligare en grind på tåkten. Gräset var lågt och tätt och lindorna omsorgsfullt slagna och fulla av doftande hö. Gärdesgården runt tåkten

stod rak och stadig. ”Vid sliphon intill ladugården hängde nyslipade liar i en rad ...räfsor och lieorv stod resta mot laduväggen och vid knuten hängde en ljåsko (liefodral av näver)”.

Ett 20-tal kor, några kvigor och kalvar släpptes på bete och kom hem på kvällen. De gick hela dagen ensamma och behövde inte vallas längre eftersom det var gott om bete. Flickeråsens fåbod lite söder om Blomtäkt låg då öde.

Skogen 1988

Myrarna vid Koppången har oomtvistliga vetenskapliga värden. Det kan vi tacka Hugo Sjörs och medarbetare för som 1973 publicerade en inventeringsrapport om myrarna i Dalarna (referens, se litteraturlista fotnot 1). Det var också Sjörs som menade att området hade nationalparkstatus då myrarna är några av de mest unika som finns i hela Europa. Han skrev i Björnramen att ”Det är på tiden att det görs allvar av skyddet av våra värdefullaste våtmarker, bland de finaste som finns kvar i Europa”.

Men hur var det med skogarna? Ingen hade koll och undertecknad fick 1988 uppdraget av länsstyrelsen att inventera området. Det var då jag hittade stegen lutad mot tallen på Skarung Smyren, norr om Stora Tunturiberget.

Inventeringen var en av de första som använde hotade arter (i sex olika hotkategorier) och indikatorarter. Signalarter och rödlistade arter var begrepp som ännu inte myntats. 30 hotade (enligt dåtidens terminologi) arter hittades, inte minst på Stora Tunturiberget. Där fanns bland annat en oväntad förekomst av norsk näverlav spridd över i stort sett hela berget. Efter inventeringen hittade Peter Turander långskägg och senare uppdagades bland annat en rik förekomst av långt broktagel. Dessa senare fynd visade med all önskvärd tydlighet att systemet med hotarter och indikatorarter fungerar.

Intressant i sammanhanget så här i efterhand är den urskogsinventering Rolf Lundqvist gjorde i skiftet 1979–1981. Stora Tunturiberget fick då lägsta värdeklass på grund av kulturpåverkan och för få gamla träd. Många av dem han borrade var dessutom rötade och svåra att åldersbestämma. Den här bedömningen kan delvis förklaras av att man vid denna tid var extremt fokuserad på gamla träd och avsaknad av stubbar (så kallade urskogar). För 40 år sedan tittade man nästan inte alls på arter. Han skrev dock att granskogen hade god bonitet och kunde ”läka” ganska

snabbt. När man idag går i skogen ska också beaktas att det gått 40 år sedan Roffes inventering. Eftersom jag detaljstuderat skogshistoriken på Tunturiberget och funnit rikligt med gamla granar, lågaföryngringar mm tror jag att Roffe gjorde ett ganska snabbt besök under urskogsinventeringen.

Påverkat men skyddsvärt

Koppångenområdets myrar och skogar är påverkade under århundraden och ändå synnerligen skyddsvärda. Jag vet inget annat område i Dalarna som hyser så rikligt med kulturspår i gamla träd och torrakor, varav många säkert är 400 år eller ännu mer. En vanlig skidtur bland de månghundraåriga levande och döda träden, främst tall, kan resultera i tjugotals med träd med kulturspår: blekor, inhugg, ristningar, gränsmarkeringar och övervallningar av olika ålder. Detta är något som inte tillräckligt värderats och som borde utforskas och kartläggas i detalj.

Namnet Tunturi

Denna spretiga artikel vill jag avsluta med namnet Tunturiberget på vars topp det i sen tid passande nog hittats fjällbräken. Tunturi är nämligen finska och betyder fjäll. På långt håll från finnmarken har berget faktiskt en fjällliknande profil, men det är inget man tänker på när man befinner sig där. Som kuriosa kan nämnas att det kända Dundret i Gällivare kommer från ordet Tunturi, kanske namngivet av finska arbetare som tidigt kom till MalMBERGETS gruva. På lulesamiska är namnet på Dundret Våhtjerduottar, vilket närmast kan översättas till Gällivarefjället.

Enligt Hugo Sjörs i nämnda artikel i Björnramen heter Stora Tunturiberget Tandora på orsamål. Jag har själv aldrig hört detta och inte fått det verifierat muntligt, men i Orsa skoltidning från 1955 kallas det Tondoraberget med namnet Tjetåbjar inom parentes (ibland kallat Sturtjetåbjar), vilket skulle betyda Köttberget (eller Stora Köttberget), eftersom där alltid fanns älg. På bergets topp fanns tjetåbjarsgrani, en urgammal grov gran varifrån man kunde se tre kyrkor (Hamra, Orsa, Skattunge) och där stam och grenar var fullklottrade med namn. Tjetåbjar är ett namn som ännu lever hos dem med intresse för orsamålet.

Fotnot 1. Se Trollius 41:4 där Sjörs porträtteras av Urban Gunnarsson.

Fotnot 2. En tidskrift utgiven av Naturskyddsföreningen och layoutad av Jojje Lintrup i Mora, som även layoutade Dala-Natur under 1980-talet

och en bit in på 90-talet. Tidskrifterna från denna tid har många intressanta texter och bilder och någon borde digitalisera dem, på samma sätt som skett med Trollius. I nämnda nummer av Björnramen skriver Sjörs bland annat att odonvidet på Skarungmyren mestadels hybridiserat med andra viden. Lite intressant är också noteringen att ”I vår tid kan myrytan vara frusen redan i september och tjälen kan stå kvar i stora tuvor ända till slutet av juli”. Han nämner även att Stormyren bombades av svenskt militärflyg under andra världskriget och orsakade kratrar på 8–10 meter i diameter.

Fotnot 3. Vårvintern 2020 skidade jag och Peter Turander på Skarungmyren. Han undrade var tallen med stegen i inventeringsrapporten hittades. Jag pekade ut det ungefärliga området men vi hittade den inte trots letande. Våren 2021 skidade Peter i området och lyckades hitta tallen. Tack för det!

Stegen på Skarungmyren inspekteras av Birgitta Kvist den 6 maj 2021. En dag med utmärkt skidföre och 3 cm nysnö.

Stegen och Birgitta Kvist fotograferade 1988.

Källor

Rolf Lundqvist, Dalarnas urskogar 1997. Länsstyrelsen.

Bengt Oldhammer, Koppången, 1995:1. Länsstyrelsen.

Orsa skoltidning 1955. Nummer 2.

Hugo Sjörs, Botaniskt besök på Koppången 1987. Björnramen.

Hugo Sjörs och Greta Jakobsson med flera. Från kulturdagarna i Bonäs bygdegård 1978 i texten: Från utfärden till gamla slåtter- och fåbodmarker i norra Orsa.

Kommentar:

Kom att tänka på de höstackar som en gubbe i norduppland (där jag fortfarande tillbringar rätt mycket tid) åstadkom ibland. Han lade upp enorma stackar om höskörden blev så god att han inte hade plats på logen. Han kallade dem sina tulpaner eftersom de såg ut som uppochnervända sådana med centrumpinnen stickande upp som en stjälk. Att lägga de övre varven var omöjligt utan stege, men den var förstås av modernare snitt.

/Lennart